

МОШНЯГА Л. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
(Центральноукраїнський інститут
Міжрегіональної академії управління
персоналом)

ДІДЮК І. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
(Центральноукраїнський інститут
Міжрегіональної академії управління
персоналом)

ПРИСЯЧ Н. Д.,

старший викладач кафедри
правознавства
(Центральноукраїнський інститут
Міжрегіональної академії управління
персоналом)

УДК 343.32

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.36>

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЗНАК

У статті проаналізовано ознаки об'єктивної сторони злочинів проти конституційних основ національної безпеки України як зовнішнього виразу злочину, як явища реальної дійсності з погляду існування обов'язкових і додаткових ознак. За мету визначено дослідження сформульованих законодавцем ознак об'єктивної сторони складів злочинів, що передбачають відповідальність за посягання на конституційні основи національної безпеки України, та запропоновано шляхи вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Проаналізовано склад злочинів за сукупністю їхніх ознак. Так, об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

Визначено, що всі ознаки об'єктивної сторони складу злочину з погляду їх описання (закріплення) в диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових належать діяння у формі дії або бездіяльності, до факультативних – суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діяннями та суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину.

Поділ на обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони можливий лише тоді, коли йдеться про склад злочину, тобто сукупність ознак, сформульованих у законі. Що ж стосується злочину як явища реальної дійсності, як

конкретного акту вольової поведінки людини, то всі вказані ознаки є обов'язковими і присутні при вчиненні конкретного злочину, незалежно від того, передбачені вони ознаками того або іншого складу чи перебувають поза статтею закону. Тому, незважаючи на те, що злочин як реальне явище дійсності та склад злочину як наукова абстракція, сукупність ознак, сформульованих у законі, перебувають у тісному зв'язку, навряд чи доцільно їх змішувати.

Так, до категорії таких злочинів слід віднести передбачені в Розділі I Особливої частини КК злочини: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК); 2) посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). Ст. 112 КК, на відміну від ст. 109 і 110 КК, не містить ніяких кваліфікуючих ознак складу злочину. Ті ж кваліфікуючі ознаки, які містяться у ст. 109 і 110 КК, викликають певні зауваження і потребують вдосконалення, проте це питання не є предметом дослідження нашої статті та буде розглянуто співавторами у наступних публікаціях.

Ключові слова: об'єктивна сторона, діяння, наслідки, вдосконалення законодавства, кримінальне законодавство, диспозиція норми права, ознаки об'єктивної сторони злочинів проти конституційних основ національної безпеки, склад злочину, кваліфікуючі ознаки злочину, посягання на життя, замах на життя.

Moshniha L. V., Didiuk I. L., Prysiach N. D. The objective side of crimes against the constitutional foundations of national security of Ukraine: current issues of improving the features

The article analyzes the features of the objective side of crimes against the constitutional foundations of national security of Ukraine, as an external expression of the crime, as a phenomenon of reality in terms of the existence of mandatory and additional features. The aim is to study the features formulated by the legislator of the objective side of the corpus delicti, which provide for liability for encroachment on the constitutional foundations of national security of Ukraine and suggested ways to improve existing criminal law.

The composition of crimes by the set of its features is analyzed. Thus, the objective aspect of the crime is a set of features provided by the law on criminal liability, which characterize the external manifestation of a socially dangerous act that encroaches on the objects of criminal law protection, as well as the objective conditions of this encroachment.

It is determined that all the features of the objective side of the crime in terms of their description (consolidation) in the dispositions of the articles of the Special Part of the Criminal Code can be divided into two groups: mandatory (necessary) and optional. Mandatory acts include acts in the form of action or inaction, optional – socially dangerous consequences, the causal link between acts and socially dangerous consequences, place, time, situation, manner and means of committing a crime.

In particular, the division into obligatory and optional features of the objective side is possible only when it comes to the composition of the crime, i.e. the set of features formulated in the law. As for the crime as a phenomenon of reality, as a specific act of voluntary human behavior, all these features are mandatory and present in the commission of a particular crime, regardless of whether they are provided by the features of a particular composition or are outside the article of law. Therefore, despite the fact that crime as a real phenomenon of reality and the composition of the crime as a scientific abstraction, the set of features formulated in the law are closely related, it is hardly appropriate to mix them.

Thus, the category of such crimes should include such crimes provided for in Section I of the Special Part of the Criminal Code as: 1) actions aimed at forcible change or overthrow of the constitutional order or the seizure of state power (Article 109 of the Criminal Code); 2) encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine (Article 110 of the Criminal Code); encroachment on the life of a statesman or public figure (Article 112 of the Criminal Code). It was investigated that Article 112 of the Criminal Code, in contrast to Articles 109 and 110 of the Criminal Code, does not contain any qualifying features of the crime. The same qualifying features contained in Articles 109 and 110 of the Criminal Code cause some remarks and need to be improved, however, this issue is not the subject of this article and will be considered by the co-authors in future publications.

Key words: *objective side, actions, consequences, improvement of legislation, criminal legislation, disposition of the rule of law, signs of the objective side of crimes against the constitutional foundations of national security, corpus delicti, qualifying features of crime, encroachment on life, attempt on life.*

Вступ. Об'єктивна сторона злочину – це зовнішній бік (зовнішній вираз) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обставиною, а також вибірково застосованими засобами вчинення злочину. Ці ознаки притаманні будь-якому злочину як явищу реальної дійсності. Вони мають місце завжди і в усіх випадках, коли вчиняється злочин [1, с. 116]. Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [2, с. 107].

Усі ознаки об'єктивної сторони складу злочину з погляду їх описання (закріплення) в диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні. До обов'язкових належать діяння у формі дії або бездіяльності, до факультативних – суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діяннями та суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину [1, с. 116–117].

Поділ на обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони можливий лише тоді, коли йдеться про склад злочину, тобто сукупність ознак, сформульованих у законі. Що ж стосується злочину як явища реальної дійсності, як конкретного акту вольової поведінки людини, то всі вказані ознаки є обов'язковими і присутні при вчиненні конкретного злочину, незалежно від того, передбачені вони ознаками того або іншого складу чи перебувають поза статтею закону. Тому, незважаючи на те, що злочин як реальне явище дійсності та склад злочину як наукова абстракція, сукупність ознак, сформульованих у законі, перебувають у тісному зв'язку, навряд чи доцільно їх змішувати. Однак так уже склалося у кримінально-правовій літературі, що наголос при характеристиці злочину робиться на ознаках складу злочину, що навряд чи є правильним.

На необхідність більш пильної уваги до злочину як явища реальної дійсності вказувало багато вчених, але найбільш чітко, ґрунтовно та послідовно ця позиція відбита у наукових працях М.О. Дурманова [3], В.М. Кудрявцева [4], М.І. Панова [5], В.П. Ємельянова [6]. Вказане актуалізується, коли йдеться про необхідність вдосконалення ознак об'єктивної сторони відповідних складів злочинів, і це повною мірою стосується також складів злочинів, які передбачають відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України.

Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки України розглядалися у роботах таких українських вчених, як В.Ф. Антипенко, О.Ф. Бантишев, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, В.А. Ліпкан, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, В.Я. Тацій,

М.І. Хавронюк, О.В. Шамара та ін. Наукові дослідження у цій сфері останнім часом значно активізувалися, в т. ч. щодо злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. Зокрема, захистили кандидатські дисертації О.С. Сотула («Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча», 2003 р.) та І.В. Діордіца («Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», 2008 р.).

До категорії таких злочинів слід віднести передбачені в Розділі І Особливої частини КК злочини: 1) дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК); 2) посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) [7, с. 106].

Постановка завдання. Поставлено за мету дослідити сформульовані законодавцем ознаки об'єктивної сторони складів злочинів, що передбачають відповідальність за посягання на конституційні основи національної безпеки України.

Результати дослідження. Диспозиції вказаних статей сформульовані таким чином:

«1. Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій» (ч. 1 ст. 109 КК);

«2. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» (ч. 2 ст. 109 КК);

«1. Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» (ч. 1 ст. 110 КК);

«Посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю» (ст. 112 КК).

Як бачимо, об'єктивна сторона злочинів, вказаних у ст. 109 КК, складається з об'єктивної сторони злочинів, вказаних у ч. 1 ст. 109 КК, та об'єктивної сторони злочинів, вказаних у ч. 2 ст. 109 КК. Специфіка конструкції ст. 109 КК полягає в тому, що вона містить дві диспозиції, тобто складається із двох норм, у зв'язку з чим у ч. 2 ст. 109 КК мають місце не кваліфікуючі ознаки, а самостійні ознаки окремого складу злочину. Передбачені ч. 3 ст. 109 КК кваліфікуючі ознаки стосуються тих діянь, які передбачені в ч. 2 ст. 109 КК. До діянь же, передбачених у ч. 1 ст. 109 КК, не встановлено в кримінальному законі ніяких кваліфікуючих ознак, але це є типовим варіантом для переважної більшості складів злочинів проти основ національної безпеки України (ч. 1 ст. 109, ст. 111, 112, 113, 114 КК). Лише до діянь, ознаки яких містяться в ч. 2 ст. 109 та ст. 110 КК, передбачаються кваліфікуючі ознаки складу злочину, причому в ч. 2 і 3 ст. 110 КК мають місце як кваліфікуючі, так і особливо кваліфікуючі ознаки, а диспозиція, сформульована в ч. 1 ст. 110 КК, містить ознаки всіх таких діянь, подібні яким в ст. 109 КК поділені по двом частинам. Зокрема, в ч. 1 ст. 110 КК встановлюється однакова кримінальна відповідальність як за антиконституційні дії, що посягають на територіальну цілісність і недоторканість України, так і за публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, тобто в одній частині містяться ознаки різних за характером і ступенем суспільної небезпечності діянь, що навряд чи можна вважати доцільним. Більш вдалим вважається такий підхід, коли суспільно небезпечні діяння і публічні заклики до них чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій криміналізуються в окремому порядку або в різних частинах статті, як це зроблено у ст. 109 КК, або за окремими статтями, як це зроблено у ст. 258 КК (терористичний акт) і ст. 258² КК (публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розпов-

сюдження виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами). Тобто ознаки об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 109 і 110 КК, потребують вдосконалення й уніфікації.

Об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. 109 КК, може бути у п'яти формах:

- 1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;
- 2) дії, вчинені з метою захоплення державної влади;
- 3) змова про вчинення таких дій;
- 4) публічні заклики до вчинення таких дій;
- 5) розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 110 КК, може бути у чотирьох формах:

- 1) дії, вчинені з метою зміни меж території України;
- 2) дії, вчинені з метою зміни державного кордону України;
- 3) публічні заклики до вчинення таких дій;
- 4) розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій.

Тобто чотири форми об'єктивної сторони в обох складах злочинах є однотиповими. Лише передбачена ч. 1 ст. 109 КК така форма, як змова про вчинення таких дій є нетиповою, більш того, взагалі зайвою в цьому складі злочину, оскільки її наявність суперечить такому принципу криміналізації діяння, як принцип системно-правової несуперечності за двома обставинами, а саме: по-перше, така форма об'єктивної сторони не міститься більш у жодному складі злочину, передбаченому Розділом I Особливої частини КК України, по-друге, така форма призводить до окремої криміналізації створення будь-яких злочинних груп, тоді як відповідно до канонів кримінального права України окремі криміналізації можуть підлягати лише організовані злочинні угруповання. Створення ж неорганізованих злочинних груп без попередньої змови або за попередньою змовою групою осіб є різновидом готування до злочину і не потребує окремої криміналізації. З урахуванням викладеного пропонуємо слова «а також змова про вчинення таких дій» виключити з тексту ч. 1 ст. 109 КК України.

Крім того, в науці звернута увага на те, що в тексті ч. 1 ст. 109 КК невдалою є вказівка на *насильницьку* зміну конституційного ладу, і запропоновано замість терміна «насильницьку» вживати термін «незаконну» [8, с. 5, 17]. З такою пропозицією слід цілком погодитися, адже у ст. 110 КК також немає вказівок про насильницький характер передбачених тут дій.

Про об'єктивну сторону злочину, передбаченого у ст. 112 КК, в навчальній літературі та науково-практичних коментарях звичайно вказується, що вона полягає в діянні, спрямованому на позбавлення життя державного чи громадського діяча України [9, с. 26; 10, с. 265; 11, с. 260]. Таке визначення об'єктивної сторони цього злочину є неточним і неповним, бо тут мається на увазі лише посягання на додатковий об'єкт цього злочину і залишається поза увагою посягання на основний об'єкт, яким є конституційні основи національної безпеки України у сфері державної влади.

Вдалим є визначення об'єктивної сторони цього діяння, надане у дисертаційній роботі С.О. Сотули, котрий пише: «Об'єктивна сторона посягання на життя державного чи громадського діяча складається у діянні, спрямованому на навмисне позбавлення життя державного чи громадського діяча. Це навмисне вбивство чи замах на таке, щодо вказаних осіб, що може призвести до завдання шкоди національній безпеці, порушення нормальної діяльності органів державної влади та до інших суспільно небезпечних наслідків» [12, с. 10]. Але і тут, хоч і вказується на двоєдиний характер посягання, неправильно розставлені акценти, бо перевага в цьому визначенні надається посяганням не на основний об'єкт, а на додатковий.

У цьому зв'язку вважаємо, що точнішим буде таке визначення об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 112 КК: *це порушення конституційних основ національної безпеки України, нормальної діяльності органів державної влади чи політичних партій шляхом посягання на життя державного чи громадського діяча.*

Посягання на життя державного чи громадського діяча належить до так званих складних злочинів, де посягання на один об'єкт є засобом посягання на основний об'єкт, що породжує два види наслідків – наслідки першого порядку (найближчі наслідки) від посягання на додатковий об'єкт і наслідки другого порядку (віддалені наслідки), які породжує посягання на основний об'єкт. На думку С.О. Сотули: «Суспільно небезпечні наслідки посягання на життя державного чи громадського діяча варто розподілити на дві групи: найближчі наслідки, чи наслідки першого порядку, і віддалені наслідки, чи наслідки другого порядку. В основі такого розподілу лежать розходження у змісті та юридичному значенні названих наслідків. Найближчі наслідки, чи наслідки першого порядку, складаються в завданні шкоди потерпілому від злочину (навмисному позбавленні життя державного чи громадського діяча чи замах на таке). Віддалені наслідки, чи наслідки другого порядку, або ті, що прямо названі в законі, або мають ним на увазі. Реальна шкода укладається у фактичній дійсній втраті, завданій національній безпеці, політичній системі України» [12, с. 10].

Висновки. Ст. 112 КК, на відміну від ст. 109 і 110 КК, не містить ніяких кваліфікуючих ознак складу злочину. Ті ж кваліфікуючі ознаки, які містяться у ст. 109 і 110 КК, викликають певні зауваження і потребують вдосконалення, проте це питання не є предметом дослідження нашої статті та буде розглянуто співавторами у наступних публікаціях.

Список використаних джерел:

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 480 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін. ; Київ : Право джерела, 2002. 432 с.
3. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. Москва – Ленинград : АН СССР, 1948. 316 с.
4. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. Москва : Госюриздат, 1960. 244 с.
5. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 160 с.
6. Емельянов В.П. Терроризм как явление и как состав преступления. Харьков : Право, 1999. 272 с.
7. Мошняга Л.В. Щодо загального поняття злочинів, які посягають на конституційні основи національної безпеки України. *Наука 2009: теоретичні та прикладні дослідження*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 23–24 квітня 2009 р. Черкаси : СУЕМ, 2009. С. 106.
8. Діордіца І.В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
9. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ : Дакар, 2008. 1428 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
12. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

